

10

A szövegérthetőségről szlovákiai magyar nyelvű történelemkönyvek kapcsán

EÖRY VILMA

BEVEZETÉS

Mindenképpen kívülálló, sőt, kibic az, aki magyarországiént határon túli magyar ügyekben véleményt mond. Azt már tapasztaltam, hogy a valóság sokkal bonyolultabb, sokkal összetettebb, mint amit mi innen látunk. De olyan külső szemlélőként, aki a részleteket nyilvánvalóan nem látja, de tudományos apparátussal közelíti meg ennek a valóságnak egyetlen szeletét, talán mégis tudok valami hasznosat mondani.

A történelemtankönyvek kiválasztása először véletlen volt, mai mondandóm szempontjából azonban az egyetlen lehetséges választás. Nem arról van ugyanis szó, amiről általában beszélhetünk a szlovákból fordítással kapcsolatban, s amiről Misad Katalin kolléganőm beszélt is, a szoros értelemben vett nyelvi jellegzetességekről, amelyek megnehezítik a tankönyvszöveg megértését, ill. megtanulását. Az érthetőségnek egy olyan, a legtágabb értelemben vett **szövegtani elemzéséről** van itt szó, amely a szöveg és kontextusának elsősorban **pragmatikai kapcsolatát** vizsgálja, így tesz megállapítást a szöveg **koherenciájának** meglétéről vagy hiányáról, ill. mértékéről. Ez a vizsgálati szempont valójában ugyanazt a problémát érinti, amit az a sokszor elhangzott megállapítás, hogy nehéz/nem lehet, különösen történelmet, egy a beszélő számára idegen (vagy második), egyben államnyelvből az anyanyelvre fordított tankönyvből tanulni.

1. A SZLOVÁKIAI MAGYAR NYELVŰ TANKÖNYVEKRŐL, TÖRTÉNELEMKÖNYVEKRŐL - ÁLTALÁBAN

Az, hogy az állam hivatalos történelemkönyveit fordíttatják magyarra egyrészt tény – ezért magyar nyelvű és nem magyar tankönyvek –, másrészt a szlovák hivatalosság oldaláról érthető. A helyzetet ismerve nem várható el, hogy a magyar kisebbség számára magyar szempontú történelemoktatást engedélyezzenek. Ez – jobb helyzetben, autonómiajogok

élvezése esetén is – inkább csak úgy lenne elképzelhető, hogy a kisebbség tanulja ugyan a többség történelmét, de a sajátját is.

Ismerjük a tankönyvvitákat, újabban, 2008-tól különösen a névhasználat, elsősorban a helynévhasználat körül. Pontosán nem tudtam követni a törvények beterjesztésének, módosításának, elfogadásának útját, de az általam vizsgált, 2011-es történelemkönyvben a magyar helynevek előbb magyarul, aztán zárójelben szlovákul kapnak helyet, igaz, a térképeken kizárólag a szlovák nevek szerepelnek. A történelemkönyvek fokozottan állnak a viták, bírálatok középpontjában, hiszen ha van sarkalatos kérdés két kultúra közti különbségben, az elsősorban a történelemszemlélet. Így van ez az általam vizsgált, Simon Szabolcstól kapott történelemkönyvben is: *Történelem a gimnázium és a középiskolák 1. osztálya számára*. A könyv 2011-ben jelent meg, a szerzők M. Bada, A. Bocková, B. Krasnovský, J. Lukačka, M. Tonková, a fordító Veres László. A benne megnyilvánuló történelemszemléletet a következőképpen bírálták szlovákiai magyar történészek: „A [...] könyv a magyar történelmet egyértelműen szláv, illetve szlovák szemszögből közelíti meg, így a magyar diákok szinte semmit nem tudnak meg belőle őseik történelméről” (VAJDA–DEÁK–ELEK 2013).

2. A TÖRTÉNELEMKÖNYV MAGYAR SZÖVEGÉNEK KONTEXTUSA, ELBESZÉLŐI PERSPEKTÍVÁJA A SZÖVEGKOHERENCIA, TEHÁT A PRAGMATIKAI ÉRTHETŐSÉG JEGYÉBEN

A kérdés az, a tankönyv szövegének tanúsága szerint milyen ez a szemlélet, tehát milyen a szöveg narratív perspektívája. Illetve hogy ezt a szöveget a tanuló akár szlovák eredetiben, akár magyar fordításban (ha jó a fordítás) mennyire értheti meg, és miért?

A teljes megértéshez/érthetőséghez az szükséges, hogy tágabb összefüggésbe helyezve legyen értelmezhető a szöveg. „Ma már általánosan elfogadható az a nézet, hogy egy verbális képződmény koherenciája (szövegsége) nem nyelvi szövetének összefüggőségétől – konnexitásától és/vagy kohéziójától – függ, hanem attól, hogy a nyelvi szöveget által feltehetően utalt tényállásokat szerves egységű tényállás-konfigurációnak (tényállás-együttesnek), más kifejezéssel élve konstingens képződménynek tudjuk-e elfogadni” (PETŐFI S. JÁNOS 2009. 69).

2. 1. A tankönyv egészének szövege

Az általános, történelem-módszertani bevezető (I–II. fejezet) elárul valamit a könyv perspektívájáról. Mivel általános dolgokról van benne szó, általában általánosan érvényes ki-
téléteket tartalmaz, pl.:

Ha visszatekintünk a múltba (!) és elmélkedünk róla, akkor a történelemmel foglalkozunk. Minden társadalom fontos részét képezi (a) múltjának és tanújeleinek a vizsgálata.

Nem szabadna hagynunk, hogy „kifakuljanak” még (a) jelenlegi világunk problémái mellett sem. Fontos, hogy megtanuljunk bánni velük. (8)

A megfogalmazásmódjában többször következetlen szöveg általános történettudományi módszereket, alapfogalmakat sorol fel, többek között azt is, mi a kulturális örökség:

sok generáció közös alkotása, azok a fontos dolgok, amelyek a társadalmi élet formáját meghatározzák. Ezek a nemzeti kultúra kiemelkedő jelentőségű és egyetemes értékeket képviselő egyedi alkotásai. (10)

A kulturális örökség őrzésére rendelt múzeumokról a következőt írja: *A történelmi Magyarországon (Uhorsko) a műemlékek iránt a 19. század második felétől a Magyar Tudományos Akadémia kezd érdeklődni. (10)*

Itt nem a mondat tartalma érdekel bennünket, hanem az, hogy a könyvben most fordul elő először a történelmi Magyarország (Uhorsko) szó, ill. fogalom. Valószínű, hogy mind a szlovák, mind a magyar anyanyelvű tanulók alapiskolából magukkal hozták azt a tudást, hogy Szlovákia eddigi történelme nagy részét a történelmi Magyarország keretein, ill. határain belül élte le. A perspektíva tehát nem csupán szlovák (ez érthető lenne), hanem tisztázatlan, az a szlovákok számára éppúgy, mint a magyarok számára. Itt ugyanis, más helyektől eltérően, a történelmi Magyarország említésének még nem is negatív a konnotációja, hanem közömbös, így egyszerre lesz a perspektíva origója a szlovák szemlélet és a történelmi tény, amely Magyarország említését szükségessé teszi. Ebből a szemszögből még az államalkotó nemzethez tartozó tanuló értelmezési horizontja is zavaros, tisztázatlan lesz. Nem véletlen, hogy tankönyvelemzők még szlovákok számára sem nagyon ajánlják a vizsgált tankönyvet (vö. Vajda–Deák–Elek 2013).

2.2. Egy kiválasztott szövegrészlet

Válasszunk ki egy olyan részt a könyvből, amely a magyar történelemnek minden magyar által ismert, nagy jelentőségű eseményével foglalkozik. Ez a Rákóczi-féle szabadságharc. A könyvben ez az esemény nem kap külön címmel jelzett fejezetet, *A történelmi Magyarország a rendi felkelések örvényében* című fejezetben belül található. Bethlen Gábor Habsburg-ellenes felkelése, a Wesselényi-féle összeesküvés, a Tököly-féle felkelés után következik II. Rákóczi Ferenc felkelése:

A törökök kiűzése után a Habsburgok hadseregeiket átcsoportosították a nyugat-európai hadszíntérre. Ezért Franciaország 1703-ban támogatta I. Rákóczi Ferenc fiának, II. Rákóczi Ferencnek a felkelését. Bár katolikus volt, a kálvinista nemesség támogatta őt, amely ellenezte, hogy Erdélyt 1691-ben a Habsburg Birodalomhoz csatolták. A felkeléshez kezdetben tömegesen csatlakoztak a jobbágyok, akiknek a fejedelem megígérte, hogy felszabadítja őket a jobbágyi kötelezettségek alól, majd fokozatosan csatlakozott a nemesség és a városok is. A nagy területi nyereségek után a felkelés területein megjelentek a problémák és a gondok. Azokban a megyékben, amelyek a felkelők számára az utánpótlásról gondoskodtak, egyre romlott a helyzet. Minőségi fizetőeszköz helyett Rákóczi rézpénzt – libertást vezetett be.

Az ónodi országgyűlésen 1707-ben lekaszabolták Turóc megye (Turčianska stolica) küldötteit, akik csökkenteni akarták a felkelők hadseregének támogatását. A felkelők kimondták a Habsburg-ház trónfosztását. A kuruc sereg magva 1708-ban csatát veszített Trencsénél. A még harcoló nemesség 1711-ben a nagymajtényi síkon letette a fegyvert. A felkelés amnesztiával végződött, azonban annak vezetői, II. Rákóczi Ferencsel az élen, száműzetésben maradtak. A rossz gazdasági helyzetnek, amelybe akkor a mai Szlovákia területe került, az volt az áldatlan következménye, hogy virágkorát élte a betyárság (pl. Juraj Jánošík betyár csapata).

A szövegrészlet belső kifejtetlensége, kohéziós és sokszor konnexitásbeli hiányai még a szlovák szemléletűek számára is megnehezítik a megértést, tehát maga a szöveg nem jó, nem eléggé explicit, s ha a fordítás hű, akkor a szlovák eredeti sem az. Itt a perspektíva azonban egyértelműbbnek mondható: szlovák nézőpontból először semleges, hiszen a franciákról, a Habsburgokról, a magyar nemességről, Erdélyről van szó, aztán negatívvá válik, amikor a gazdasági helyzet romlásáról (a szlovákokéról), értéktelen pénz kibocsátásáról, a Turóc megyei küldöttek lekaszabolásáról, az elszegényedés következtében a betyárok megjelenéséről van szó. Ezek negatív, csak súlyos következményekkel járó eseményeknek látszanak. A magyar szemléletűek számára nagyon kevés, amit erről az eseményről a tankönyv elmond. Nem-

csak fontos tendenciák, személyek, események maradnak ki, a szenttelen és negatív hangnem lefokozza az eseményt a magyar történelemszemlélethez képest, teljesen természetes, hogy jelentőségéről így semmit sem olvashatunk. Esze Tamás talpasai, a kuruc népdalok, a vereség után bujdosó kurucok, Rodostó helyett Jánošik betyárról olvashatunk dőlt betűs részben. Amit azonban nem közvetít a magyar anyanyelvűeknek, kultúrájúaknak, történelmünk egyik hősiességének nemcsak eseményhű, hanem öntudatépítő interpretációját, abból közvetít valamit a szlovák anyanyelvűeknek: a jelentéktelennek és érdektelennek beállított dolgok mellett fontosként azt emeli ki, ahogy mindez a szlovákokat érinthette, bár nekik sem nyújt megérelelt, összefüggő múltszemléletet.

3. A SZÖVEG VÁRHATÓ HATÁSA A MAGYAR ANYANYELVŰ TANULÓKRA

Érthető, hogy Szlovákiában a magyar diákok nem (csak) magyar történelmet tanulnak. De milyen az a szemlélet, amellyel pl. ebben a tankönyvben találkozunk? Alapvetően szlovák, és direkt politikai elveket nem tartalmaz, ideológiailag tehát még korrektnek is tekinthető (vö. Simon 2014).

Az alapszemlélet mégis bizonytalan: nincs kijelölve az az origó, ahonnan a szerzők a történelmi eseményeket nézik: a szlovák nemzettudat és a megkerülhetetlen történelmi események között nincs, nem jön létre kapcsolat. Az eseményeket magukat, ha a történelmi Magyarországnak nem a mai Szlovákia területére estek, eltávolítják, érdektelenként írják le, ha a mai Szlovákia területén játszódtak, szinte kizárólag negatívan értékelik (ahogy a Rákóczi-szabadságharc példáján is láthattuk). De hogyan hathat ez a bizonytalan, ill. negatív szemlélet a szlovákiai magyar diákokra? Érthető-e, azonosulhat-e vele, befolyásolhatja-e világméretű és történelmi-kulturális identitását, végső soron egész önazonosságát?

A szlovákiai magyar diákoknak, aki magyar identitású szűkebb és szlovák identitású tágabb közösségben él, és ebből a tankönyvből tanulja a történelmet, a következő módokon alakulhat identitástudata:

	perspektíva	érthetőség	azonosulás	identitástudat
Tankönyv	szlovák, kiforrotlan	nem koherens→ nehezen érthető	nem hiteles→ inkább nem	zavaros, szlovák
Otthon	magyar, nem hivatalos	érthető↔ hiányos	esetleges, inkább igen	bátortalan, magyar
Tankönyv – otthon	egymással ellentétes	ellentmondásos→ nehezen érthető	ellentmondó→ bizonytalan	kevert ~ bi- zonytalan ~ egymást kioltó

2. táblázat: A diákok történelmi identitástudata

A bal oldali oszlopban azt látjuk, hogy a tanulót kétféle történelmi identitásminta befolyásolja (egy harmadikkal, a többségi társadalom mindennapi hatásával külön még nem is számolunk!): a tankönyvben kapott és az otthon tapasztalt. Az oszlop utolsó sorában e kettő összehatása látható majd. A második oszlop a szemlélet origóját nevezi meg, illetve a szemlélet jellegét, biztonsfokát. Eszerint a tankönyv szlovák perspektívából kiforrotlan történelmi identitást kínál. Az otthon, természetesen bizonyára nem kivétel nélkül, magyar identitást, nyilván a történelmükhöz való családi viszonyulás alapján, de a tanuló tudhatja, hogy ez országában nem elfogadott, nem hivatalos. És ami ebből kijöhet: egymással majdnem szöges

ellentétben álló szemlélet. A harmadik oszlop az egyes identitásképek érthetőségét, befogadhatóságát igyekszik megfogalmazni. A tankönyvi kép, ahogy említettük, nem következetes, nem koherens, ezért gyakorlatilag érthetetlen, esetleg nehezen érthető. Az otthonról hozott identitásképek nyilván érthetőbb, állandó jellegéből adódóan akkor is koherens lehet, ha tény-szerűen szükségszerűen hiányos. A kétféle kép egymásra vetítése ellentmondást eredményez, ezért nehezen érthető (ez legfőljebb olyan családokban küszöbölhető ki, amelyekben van elég tudás/kapacitás az ellentmondások megvilágítására). A negyedik oszlop aszerint jellemzi az egyes identitásképeket, hogy mennyire lehet velük azonosulni. A tankönyvi képpel nehezen, mivel az eddig elmondottak miatt nem hat hitelesnek. Az otthonival könnyebben azonosulhatnak, bármennyire esetleges, hiszen érzelmileg van megerősítve. A kettő eredője azonban ismét bizonytalan azonosulási fokot hozhat létre, elsősorban az összetevők ellentmondásossága miatt. Az utolsó oszlop összegzi az identitástudat felsorolt összetevőinek eredményét. Ahogy sejthető is, a tankönyv zavaros szlovák és az otthon bátortalan magyar identitásképeiből csak vagy kevert, vagy bizonytalan, vagy szinte semmilyen identitástudat nem születhet, hiszen lehetséges, hogy egymást kioltják.

4. BEFEJEZÉS

Hogy sok értelme lehet ennek az elemzésnek, nagyon kétséges. De talán gondolatokat ébreszthet: lehetne-e valamit tenni: és egy **magyar szempontú történelemkönyv** (akár kisebb terjedelmű), amely a magyar történelem látásmódja és a szlovákiai magyar történelemkönyvekben szereplő magyartörténelem-kép között megértően mutatná meg a különbségeket, hogy lehetővé váljon a perspektívák különbségének felismerése és megértése (bár a magyar pedagógusok ezt nyilván megteszik). Így világosabbá, deklaráltabbá válhatna a különbség, s az identitás választása könnyebbé és legálisabbá. Vagy éppen ezt nem ajánlatos (különösen nem nyomtatva) elősegíteni?

IRODALOM

PETŐFI S. JÁNOS 2009. *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram II. (Adalékok a verbális szövegek szövegösszefüggőség-hordozóinak vizsgálatához)*. *Officina Textologica* 15. 69–77. Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék. Debrecen.

http://mnytud.arts.unideb.hu/ot/15/ot15_5fej.pdf (letöltve: 2014. 09. 15.)

SIMON SZABOLCS 2014. *Szempontok, irányzatok a tankönyvek és egyéb iskolai dokumentumok elemzésével kapcsolatos szlovákiai magyar szakirodalomban*. In: Lőrincz J. – Simon Sz. – Török T. (szerk.): *Tanulmányok a tankönyvkutatás feladatairól, módszereiről*. Terra Vydavatel'stvo. Bratislava. 27–38.

VAJDA BARNABÁS – DEÁK IRÉN – ELEK JÓZSEF 2011. *Miért elfogadhatatlanok számunkra a szlovákból fordított történelemkönyvek? Történelemtanítás. Online történelemdidaktikai folyóirat*.

<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2013/07/vajda-barnabas-%E2%80%93-deak-iren-%E2%80%93-elek-jozsef-miert-elfogadhatatlanok-szamunkra-a-szlovakbol-fordított-tortenelemtankönyvek-04-02-11/> (letöltve: 2014. 08. 15.)

FORRÁS

BADA, M. – BOCKOVÁ, A. – KRASNOVSKÝ, B. – LUKAČKA, J. – TONKOVÁ, M. 2011. Történelem a gimnázium és a középiskolák 1. osztálya számára. Ford.: Veres László. *Slovenské pedagogické nakladateľstvo. Bratislava.*

ABSTRACT

ON THE INTERPRETABILITY OF TEXTS IN HUNGARIAN HISTORY COURSEBOOKS IN SLOVAKIA

Hungarian minority students in Slovakia are often provided course books translated from Slovak, and this is without any exception in the case of history course books. The paper will examine a history course book of this kind. The numerous translation mistakes are of ignorable importance as compared to the problems brought to the surface in the pragmatic analysis of the course book.

The central problem is that it is written from the Slovak point of view, which, itself is inconsistent, giving rise to unreliable, untrustworthy, hostile, incoherent texts. The analysis investigates what concept of identity may develop among minority students who use this course book and live within a majority society but inherit the Hungarian identity from their family environment.